

PRIKAZI

Dr Radosav Marinković*

TRANSFORMACIJA DRUŠTVENOG PREDUZEĆA, SVOJINSKI ASPEKT

(Dr Ljiljana Maksimović, Ekonomski fakultet, Kragujevac, 1999.
– Prikaz knjige)

Problematika tranzicije zaokuplja pažnju naših ekonomista punu jednu deceniju. To je najvažnije i najaktuelnije pitanje i naše današnjice, s obzirom da je SR Jugoslavija još na početku procesa tranzicije. Upravo, tranzicija je centralni problem koji istražuje dr Ljiljana Maksimović u monografiji "Transformacija društvenog preduzeća, svojinski aspekt". Bez zaključka, rad se sastoji iz četiri dela: prvi deo – Preduzeće kao osnovni privredni subjekt; drugi deo – Oblici organizovanja kapitalističkog preduzeća; treći deo – Društveno preduzeće i mogućnosti njegove transformacije; četvrti deo – Reprodukcijski svetski kapitalistički sistem i njegovi mehanizmi.

U prvom delu monografije razmatraju se osnovne odlike preduzeća koje mu omogućavaju da bude osnovna privredna ćelija u čijem ambijentu se rešavaju ključna ekonomska pitanja: alokacija resursa, odnos autputa i imputa, cena i troškova, investicija i zaposlenosti. Koliko će preduzeće biti uspešno u ostvarenju ovih ekonomskih vrednosti bitno zavisi od ostvarenog poslovnog rezultata – profita, dok poslovni rezultat značajno zavisi od efikasnosti organizacije i upravljanja preduzećem.

Najvažnije načelo poslovanja preduzećem jeste načelo maksimiranja profita. Profit je osnovni kriterijum za ocenu uspešnosti poslovanja preduzeća i uslov njegovog opstanka i razvoja. Objektivnu ocenu uspešnosti poslovanja preduzeća jedino može dati tržište, a privatno vlasništvo i konkurencija su osnovne poluge i stimulatori dinamičkog razvoja preduzeća.

Ovaj deo rada u tesnoj je vezi sa drugim i trećim delom, a četvrti deo rada predstavlja logički završetak prvog dela i celokupne monografije. Naime, u četvrtom delu se razmatraju osnovne karakteristike postindustrijskog društva i osnovne odlike preduzeća u postindustrijskom društvu.

Drugi deo monografije izložen je u šest glava: preduzeće i preduzetništvo; akcionarsko društvo (korporacija); javna (državna) preduzeća; transnacionalne korporacije

* Redovni profesor Ekonomskog fakulteta u Kragujevcu.

(TNC); internacionalizacija kapitala i ekonomska uloga države; proizvodna i tržišna struktura savremene kapitalističke privrede i motiv(i) preduzeća.

Centralni i najobimniji deo monografije jeste treći deo u kome se istražuju mogućnosti transformacije društvene svojine u efikasnije oblike svojine i transformacija društvenog preduzeća u modernog privrednog subjekta, primerenog postindustrijskom društvu. Autor je posle solidno urađenog prvog i drugog dela rada obezbedio sve uslove za kvalitetno istraživanje i u trećem delu rada. Ustvari, odgovori na neka postavljena pitanja u trećem delu rada već su dati u prvom i drugom delu.

Dr Ljiljana Maksimović definiše suštinu privatizacije, kao centralnu fazu tranzicije, u savremenim tržišnim privredama kao proces koji predstavlja "političko-ekonomsku individualizaciju (liberalizam) i deregulaciju (afirmacija tržišta). Kao bitan element vladinih ekonomskih strategija ima za cilj prestrukturiranje i oživljavanje privrednog razvoja, afirmaciju konkurentne sposobnosti privrede i povećanje efikasnosti preduzeća" (str. 48).

Privatizacija je posledica ekonomske neefikasnosti podržavljenih privrednih grana i preduzeća (niska profitabilnost, niska produktivnost, visoki troškovi radne snage, visoke cene, loš kvalitet usluga). "Državna preduzeća su bila osnovni generator budžetskih deficita upravo zbog negativnih finansijskih rezultata" (str. 48).

Privatizacija treba da obezbedi normalno funkcionisanje tržišta kapitala i tržišne kriterijume prilikom investiranja, slobodnije i odgovornije ponašanje menadžmenta i njegovu efikasnu kontrolu, povećanje participativne demokratije kroz redistribuciju vlasništva, zapošljavanje (naročito u malim preduzećima).

Sumirajući rezultate privatizacije na Zapadu kandidat ističe da je osnovni cilj privatizacije povećanje ekonomske efikasnosti. Saglasno tome, ona nije opravdala očekivanja u svim slučajevima jer je privatizacija vršena i u delatnostima u kojima je državna svojina nužnost. Naime, državni sektor se pojavio kao neophodnost da u savremenom kapitalizmu uskladi pojedinačne sa opštim interesima. Dalje, on se konstituisao u nekim oblastima privrednog života jer privatni kapital nije bio zainteresovan da razvija te grane koje su niskoprofitne. Zatim, ne treba privatizovati grane koje predstavljaju krvotok privrede. Jednom rečju, privatizacija nije "čarobni štapić" koji može da reši sve probleme prestrukturiranja savremenih tržišnih privreda. Ocenjujući rezultate privatizacije u tržišnim ekonomijama Zapada autor saopštava sledeći važan zaključak: "Tamo gde su tržišta prihvatljivo konkurentna i gde nema većih ograničenja tržišta, dostupni dokazi opravdavaju pretpostavku da treba dati prednost privatnom vlasništvu. Smatramo da se konkurencija ne može odvojiti od vlasništva. Veći stepen konkurencije je odlika privatnog vlasništva a niži stepen konkurencije karakteriše državno-svojinski aranžman. Kada je reč o relativnoj samostalnosti menadžerskog – upravljačkog sloja, i njegovoj eventualnoj neodgovornosti, mišljenja smo da je u funkciji odluka o kupovini akcija. Ako menadžeri loše vode

kompaniju, njene akcije će se i manje kupovati; u tom slučaju vlasništvo ima snažan posredan uticaj na upravljačku strukturu" (str. 59).

Treći deo rada počinje analizom efikasnosti društvene svojine i društvenog preduzeća. Empirijske analize pokazuju da se društvena svojina nije potvrdila kao efikasan oblik svojine. Osnovni razlog tome se nalazi u konceptijskim slabostima i neodređenostima, što je uslovilo i lošu institucionalizaciju društvenog vlasništva. S obzirom da je društvena svojina protivurečne prirode, bila je izuzetno teška (čak i nemoguća) za operacionalizaciju. Naime, protivurečnost se sastoji u činjenici što se htelo, s jedne strane, da ona bude društvena, tj. da niko po osnovu korišćenja društvene svojine ne osigurava neke mogućnosti da poveća svoje lične dohotke a s druge strane se nastojalo da ljudi budu motivisani da povećavaju tu opštu, neindividualizovanu svojinu.

"Uostalom, da je problem u konceptu", zaključuje autor, "dokaz je što nijedan vid zajedničke svojine nije dao zadovoljavajuću ekonomsku efikasnost, ni kod nas ni u drugim socijalističkim zemljama" (str. 129).

Posledica neefikasnosti društvene svojine jeste i neefikasnost društvenog preduzeća. Razlozi neefikasnosti su višestruki. Kao prvo, ono posluje pod političkim pritiscima, pa je izloženo i mnoštvu neekonomskih ciljeva. Drugo, izloženo je snažnom pritisku povećanja plata, a njegova imovina nema ni minimum institucionalne zaštite. Treće, karakteriše ga "meko budžetsko ograničenje". Četvrto, društveno preduzeće ima nižu sklonost ka akumuliranju i investiranju u odnosu na privatno preduzeće. Peto, društveno preduzeće ne obezbeđuje ispoljavanje osnovne ekonomske funkcije svojine: da stvara motivaciju za čuvanje, prošireno reprodukovanje i racionalnu alokaciju sredstava.

Društvena svojina je i osnovni razlog što jugoslovenski ekonomski sistem nije postao preduzetnički sistem. Niska efikasnost investicija i veliki broj promašenih investicija, često poslovanje sa gubicima, umesto sa profitom, "maksimiranje plata umesto profita – ubedljivi su dokazi za neuspešnost kolektivnog preduzetništva. Društvena svojina i preduzetništvo kao osnovna poluga savremenog razvoja, nisu u harmoničnom odnosu. "U ekonomskoj teoriji pojam preduzetništva se vezuje", konstatuje dr Ljiljana Maksimović, "za poseban privredni sektor, posebnu ekonomsku funkciju, osnivanje preduzeća, mala preduzeća, inovativnost, specifično zanimanje, izuzetne ličnosti i njihovo ponašanje, poslovni rizik, samozapošljavanje, način rukovođenja i ponašanja, vizionarsku aktivnost. Preduzetnik je definisan kao pojedinac, grupa, kolektiv, država. On je ponekad istovremeno i menadžer. Može da bude vlasnik kapitala, a ne mora. Danas je to najčešće firma" (str. 134). Većina ekonomista preduzetništvo povezuje sa privatnom svojinom i tržištem. Oni smatraju da su društvena svojina i preduzetništvo nespojivi, jer društvena svojina isključuje postojanje integralnog tržišta.

Rizik je vezan uz preduzetništvo i ne može se u potpunosti otkloniti. Integralno samoupravljanje težilo je da u potpunosti ukloni rizik. Preduzetništvo se nije smatralo korisnim i društveno opravdanim, pa ga je samoupravni sistem de facto isključivao – zamenjivao ga je neadekvatnim planskim ili političkim preduzetništvom. Uspešni rukovodioci (preduzetnici) proglašavani su ljudima sklonim riziku i ideološki su diskreditovani (na primer, poznata borba početkom sedamdesetih godina u Srbiji protiv "liberala i tehnomenadžera").

Koncept društvene svojine kao nesvojine nije obezbeđivao odgovorno i stručno upravljanje ni nacionalnom privredom niti preduzećem. Umesto očekivanih pozitivnih rezultata, društvena svojina je proizvela krizne rezultate. U vezi toga autor zaključuje: "Sredinom devedesetih broj nezaposlenih je premašio milion. Raspodela dohotka prema radu nije se ispoljavala ni kao tendencija. Sistem nije bio u stanju da se reprodukuje u proširenom (pa čak ni u prostom) obimu. Akumulacija je postala negativna veličina, investicije su drastično opale, a zaduženost je dostigla kritičnu granicu" (str. 125).

Zbog kriznih rezultata naše privrede i njenog osnovnog privrednog subjekta, nameće se tranzicija kao objektivna nužnost. Kandidat pod tranzicijom postsocijalističkih privreda podrazumeva sledeće: "Proces tranzicije socijalističkih privreda znači prelazak sistema koga odlikuje državna (društvena) svojina, planiranje (centralizovano ili samoupravno), birokratsko upravljanje i politička kontrola uprave u sistem čiji su fundamenti: privatna svojina, preduzetništvo i slobodno tržište" (str. 139). U domenu društvenih promena, tranzicija označava demokratizaciju društvenog i političkog života.

Program tranzicije obuhvata veoma složene i važne poslove: makro-ekonomska stabilizacija (antiinflacioni programi, identifikacija internog i eksternog duga, rekapitalizacija banaka, finansijska disciplina, politika deviznog kursa), korporativizacija, privatizacija, institucionalna reforma (ustav, sistemski zakoni, finansijsko tržište, poreski sistem, računovodstveni sistem, reforma države) i marketizacija (liberalizacija cena i trgovine, spoljno trgovinski režim).

Prema mišljenju većine kompetentnih ekonomista, tranzicija se realizuje u tri faze: prva, stabilizacija i cenovna liberalizacija; druga, privatizacija i treća, restrukturiranje. Sve tri faze se sprovode uz aktivnu ulogu države.

Pozitivni rezultati tranzicije mogu se očekivati u dugom roku, dok u kraćim vremenskim razmacima (3-5 godina) treba računati na transakcione troškove, pogotovu ako se prihvati revolucionarni pristup privatizaciji. Ti troškovi jesu: pad društvenog proizvoda, inflacija, porast nezaposlenosti, porast trgovinskog deficita, pad životnog standarda.

Centralni proces programa tranzicije jeste privatizacija. "Privatizacija je veoma složen proces koji obuhvata veći broj aktivnosti. Kao prvo, ona znači vlasničko

prestrukturiranje koje podrazumeva uspostavljanje jasnog sistema vlasničkih prava. Kao drugo, ona znači finansijsko prestrukturiranje pošto je vlasnička transformacija praćena promenama u strukturi kapitala. Kao treće, ona znači i organizaciono prestrukturiranje, zato što radikalne promene u vlasničkoj i finansijskoj strukturi zahtevaju novu strategiju i nov način upravljanja" (str. 144-45).

Sumirajući razne poglede o privatizaciji u odnosu na ciljeve i kriterije, pristupe i metode (tehnike) privatizacije, kandidat zaključuje sledeće:

Prvo, kompetentne teorijsko-logičke i empirijske analize ubedljivo dokazuju da je privatna svojina najefikasniji oblik svojine na većini područja ljudske delatnosti. Drugo, da je dominacija privatnog vlasništva bitan uslov inaugurisanja jednog modernog tržišnog sistema, sistema koji uvažava i odmereno i umereno racionalno delovanje države u privrednoj sferi života. Treće, između (ne)efikasnosti upravljačke funkcije na nivou preduzeća i "upravljačkih" ekonomskih funkcija države, s jedne strane, i oblika svojine, s druge strane, postoji čvrsta korelacija. Teorijsko-logičke i empirijske analize nedvosmisleno pokazuju da se najodgovornije i najuspešnije upravljačka funkcija obavlja u ekonomijama u kojima dominira privatna svojina i racionalni tržišni principi. Četvrto, da bi se privatizacija uspešno sproveda moraju se uvažavati društvene i ekonomske specifičnosti svake zemlje. (Ne postoji, na primer, ni jedan poseban metod privatizacije koji bi bio prihvatljiv za sve zemlje). Peto, privatizacija se, da bi bila uspešna, obavlja na osnovu stručno urađenog programa, a za njegovo izvršenje mora da bude zadužen neki centralni državni organ, tj. "nije moguće privatizovati proces privatizacije". To potvrđuje iskustvo i zapadnih i istočnih zemalja.

Kada je reč o privatizaciji u Jugoslaviji, polazeći od njenih specifičnosti u društvenom i ekonomskom razvoju, kao i okolnosti u kojima je zemlja živela i radila u poslednjih pet godina, a posle detaljnog prezentiranja metoda privatizacije R. Anderson-a, vaučer privatizacije, programa privatizacije Ekonomskog instituta iz Beograda, dr Ljiljana Maksimović, razložno zaključuje sledeće: "U svakom slučaju jedan realističan program privatizacije podrazumeva usaglašavanje oko sledećih pitanja: razduženja države prema stranim poveriocima i štedišama, popunjavanja penzionih fondova, obeštećenja starim vlasnicima po osnovu denacionalizacije i zadržavanja određenog dela društvenog kapitala u rukama države. Tek saglasnost po tim pitanjima i donošenje definitivne odluke, omogućava raspravu o tehnici privatizacije i određivanje onog dela društvenog kapitala koji će se besplatno podeliti stanovništvu" (str. 184).

U pogledu brzine i obima privatizacije, kandidat smatra da nema uslova za privatizaciju tipa "sve i odmah". Nedostaje kapital (osiromašeno stanovništvo, nepostojanje štednje i akumulacije); strani investitori su nedovoljno zainteresovani za ulaganje kapitala; nema tržišnih institucija koje bi pratile proces vlasničke transfor-

macije (penzioni, mešoviti, zajednički fondovi, osiguravajuća društva, investicioni fondovi itd.). "Smatramo da je za rađanje novog društva potrebno vreme, u kome će privatni sektor koji nastaje i razvija se, zahvaljujući ekonomskoj efikasnosti, biti u stanju da finansijski ojača i otkupi deo društvenog kapitala. Za to vreme država mora efikasno da koristi svoju moć: moć da oporezuje i moć da usmerava akumulaciju u propulzivne, tehnološki najnaprednije sektore, pomažući tako nužan proces prestrukturiranja privrede.

Država ne sme da dozvoli ukidanje postojećih institucija sve dok ne zaživi kritična masa novih institucija. Ona mora da osmisli, organizuje i kontroliše prestrukturiranje velikih privrednih sistema, da podstiče (finansijski, organizaciono, institucionalno) nastanak i razvoj malih i srednjih preduzeća. Jednom rečju i sama država treba da se 'redefiniše' i da igra aktivnu ulogu u kreiranju preduzetničkog društva, tj. društva koje je sposobno da kreira i usvaja znanje i u kome su inovacije i preduzetništvo normalne, redovne i kontinuirane pojave" (str. 248-49).

Autor završava rad uz naglašavanje saznanja da su za prosperitetni razvoj u vremenu u kome živimo bitne stalne promene koje se zasnivaju na znanju, kreativnom mišljenju i inovativnom preduzetničkom ponašanju. To podjednako važi za poziciju pojedinca (individue), preduzeća i društva. To je osnovna odlika savremenog – postindustrijskog društva i preduzeća.

Monografija dr Ljiljane Maksimović "Transformacija društvenog preduzeća, svojinski aspekt", koja predstavlja prerađenu doktorsku disertaciju autora, jeste vredan prilog, sa naučnim rezultatima, u istraživanju najaktuelnijih pitanja zemalja tranzicije, posebno Jugoslavije.

U radu su izložena brojna iskustva privatizacije, prezentirane adekvatne komparativne analize, a proučena je i korišćena veoma obimna i kvalitetna literatura, na našem i stranim jezicima.

Struktura rada je logična i zadovoljava naučne zahteve. Prvo se razmatraju problemi tranzicije u zapadnim zemljama, zatim postsocijalističkim i na kraju u Jugoslaviji. Rad se završava analizom bitnih obeležja postindustrijskog društva i preduzeća u postindustrijskom društvu.

Monografija je napisana jasnim stilom, što će joj omogućiti da bude čitana i proučavana, ne samo od naučnika, već i širokog kruga stručnih radnika.